

ТЕОРІЯ ІНТЕРФЕРЕНТНИХ ЯВИЩ ЯК ОСНОВА ВИЗНАЧЕННЯ СУРЖИКУ

Т. В. Кузнєцова

В статье анализируются разные подходы к определению понятия интерференции, под которым понимается отклонение от норм одного языка под воздействием другого.

Ключевые слова: интерференция, билингвизм, взаимодействие языков, языковые контакты, суржик

У статті проаналізовані різні підходи щодо тлумачення поняття інтерференції, під якою розуміють відхилення від норм однієї мови під впливом іншої.

Ключові слова: інтерференція, білінгвізм, взаємодія мов, мовні контакти, суржик

The article deals with the analysis of different approaches to the determination of the phenomenon of interference, which means derivation of the norms of a certain language under the influence of the other one.

Key words: interfeferention, bilinguism, language interaction, language contacts, mixed language

У мовознавстві поширена думка, що неодмінним результатом будь-якого білінгвізму є інтерференція. Неминучість її появи можна пояснити закономірностями психофізичної діяльності мозку людини. “Фактично кожній мові відповідає своя особлива організація даних досвіду, – говорить А.Мартіне. – Вивчити чужу мову не означає причепити нові ярлички до знайомих об’єктів. Оволодіти мовою – значить навчитися по-іншому аналізувати те, що складає предмет мовної комунікації” [12, с. 375]. Оскільки спілкування двомовних осіб починається задовго до того, як вони набувають досвіду нового способу аналізу, то на нову систему, що засвоюється, переносяться уявлення про більш звичну. А це, у свою чергу, можна пояснити властивістю нашої свідомості використовувати вже надбане, впізнавати предмети або явища, зіставляючи їх з відомими раніше, встановлювати між ними схожість та відмінність, відбирати специфічні ознаки. Тому в мовній свідомості людини окремі риси нерідної мови помилково уподібнюються рисам рідної (або основної) мови, в результаті чого й виникає інтерференція двох мовних систем. Е.Хауген також вказував на те, що явища інтерференції виникають як результат сприйняття інших мов через призму рідної мови (цит. за: [21, с. 61]).

Актуальність. Лінгвістика вже накопичила значний фактичний матеріал і виробила необхідні теоретичні засади дослідження інтерференції (див. огляд літер.: [17]), проте до цього часу ще не має загальноприйнятого визначення поняття “інтерференція” – самого об’єкта дослідження. До мовознавчої літератури цей термін (який був запозичений лінгвістами, соціологами, методистами з фізики, де використовувався для позначення взаємного посилення або ослаблення хвиль (пружних, електромагнітних) у разі їх накладання одна на одну [19, с. 291]), за свідченням Б.Гавранека, був уведений представниками празької лінгвістичної школи [6, с. 109]. На думку Ю.О.Жлуктенка, лінгвістичного статусу він набув завдяки А.Мейє, який користувався ним при читанні своїх лекцій з курсу загальної лексикології в 1924-1925 рр. [8, с. 56]. У сучасному мовознавстві інтерференція визначається то як мовне взаємопроникнення [12, с. 525], то як накладання двох мовних систем одна на одну [21, с. 62], то як відхилення від норм другої мови під впливом системи першої [4, с. 22; 15, с. 59; 9, с. 41, 5, с. 127; 10, с. 47], то як перенесення елементів однієї мови в іншу (трансференція) [1, с. 88]. Існують й інші визначення інтерференції, що так чи інакше варіюють наведені (див.: [18, с. 10; 20, с. 9 та ін.]).

Одним із дискусійних аспектів вивчення інтерференції є її “статус” у мові та мовленні. У. Вайнрайх рекомендував розрізняти мовну та мовленнєву інтерференцію, пояснюючи це тим, “що в мовленні інтерференція виникає у висловленнях двомовної особи як наслідок її особистого знайомства з іншою мовою; у мові ж ми знаходимо ті явища інтерференції, які в результаті багаторазової появи в мовленні білінгвів стали звичними і закріпились у вживанні й подальше використання яких не залежить від двомовності” [4, с. 22]. Дихотомію У. Вайнрайха визнають Ч.Хокетт (для позначення інтерференції в мові він використовує поняття “масовий ефект запозичення”, що протиставляється інтерференції в мовленні як “індивідуальному ефекту запозичення”), А. Дібольд, І. Протченко, Ю. Дешерієв, Т. Ілляшенко, О. Карлінський, Е. Ахунзянов, Ю. Жлуктенко та деякі інші лінгвісти. Чимало дослідників схилиються до думки, що інтерферентні явища виявляються насамперед на рівні мовлення, на рівні породження висловлювання, на рівні реалізації тих мовних ресурсів, якими володіє білінгв, що, безперечно, робить інтерференцію мовленнєвим явищем [5, с. 132; 21, с. 69-70; 14]. Зокрема, Е. Хауген вважає, що зміни, які відбуваються при контактуванні мов, поділяються на три групи: переключення, інтерференція та інтеграція. При інтерференції “перехідна межа між двома мовами не дуже зрозуміла” [21, с. 69], це відбувається у випадках, коли мовець не володіє достатньою мірою фонологічною системою чужої мови і через це використовує фонему своєї рідної мови в окремих словах або цілих висловлюваннях чужої мови. У цілому результат мовного контакту, за Е.Хаугеном, являє собою “майже безперервний континуум, з одного боку якого знаходиться переключення кодів, а з протилежного – їх повна інтеграція” [21, с. 69], інтерференція як накладання двох мовних систем знаходиться в середині між ними, тобто інтерференція відбувається перш за все на мовленнєвому рівні.

Ми поділяємо погляди тих мовознавців, які під інтерференцією розуміють відхилення від норм однієї мови під впливом іншої, що виявляються насамперед у мовленні білінгвів.

Досліджуючи це питання, мовознавці найчастіше уявляють взаємодію мов таким процесом, при якому інтерференція має лише одне спрямування: під впливом однієї мови (найчастіше чужої) відбуваються зміни в іншій (рідній мові білінгва). У науці цей висновок відомий під назвою “закон Віндиша”. Але вивчення процесів взаємодії мов дає підстави говорити про неправомірність цього закону (див., наприклад: [6, с. 94]). У. Вайнрайх вважав, що зі структурної точки зору інтерференція можлива в обох мовах, що перебувають у контакті [4, с. 67]. Аналіз мовлення білінгвів також доводить, що “взаємодія мов є двобічним процесом” [7, с. 155]. Так, наприклад, білінгви-українці, які володіють російською мовою, припускають відхилення від норми не лише в російській мові під впливом рідної, української, а й в українській – під впливом контактної російської мови. Зовсім інша справа, якою мірою інтерферентні явища виявляються в тій чи іншій мові (це залежить від багатьох лінгвістичних і позалінгвістичних факторів). При цьому двоспрямованість інтерференції виникає в умовах білінгвізму не одразу, а лише тоді, коли знання обох мов досягають приблизно однакового рівня, в усякому разі тоді, коли мовець може спілкуватися обома мовами [17, с. 81].

Інтенсивність розвитку та вияву інтерферентних явищ залежить від багатьох факторів, одним із яких є ступінь спорідненості мов. У мовознавстві існує думка, що інтерференція буває менш помітною, але більш стійкою при контакті споріднених мов, а при контакті мов неспоріднених вона стає більш помітною, але менш стійкою [3, с. 67; 16, с. 112]. Крім того, в умовах взаємодії близькоспоріднених мов інтерференція має ряд істотних особливостей, найважливішими серед яких є такі:

1) інтерференція в умовах взаємодії близькоспоріднених мов не зачіпає суттєвих основ комунікації, тобто не викликає нерозуміння висловленої думки;

2) інтерференція близькоспоріднених мов має яскраво виражений двоспрямований характер;

3) мовленнєва поведінка того, хто володіє спорідненими мовами, принципово відрізняється від мовленнєвої поведінки людини в соціумі, де взаємодіють неспоріднені мови: мовець менш за все замислюється над тим, одиниці якої мови використовуються в мовленні, оскільки головне – правильно передати зміст повідомлення, тому що в будь-якому випадку порозуміння буде досягнуто [11, с. 6].

Активне контактування близькоспоріднених мов спостерігається на території колишнього Радянського Союзу, а саме в Україні, Білорусії та Росії. Взаємодія російської мови з українською та білоруською мовами, з одного боку, взаємозбагачує ці мови, а з іншого – призводить до негативних наслідків.

Одним із негативних результатів взаємодії української та російської мови на рівні мовлення, наслідком змішування цих мовних систем у свідомості білінгва є так звана суперінтерференція (термін вживається В.М. Манакінім (див.: [11, с. 82])), яка в українському середовищі одержала назву суржику (в Білорусії аналогічне явище – результат взаємодії білоруської та російської мов – називається трасянка [13, с. 108]). Небезпечність суржику полягає в тому, що хоча він і не призводить до порушення комунікативного акту, але має негативні соціальні наслідки, оскільки неправильно, змішане мовлення свідчить про недостатній культурно-освітній рівень мовця і може викликати у його співрозмовника психологічний дискомфорт. Окрім того, суржик є першим етапом деградації мови, оскільки мовці вживають ненормовані змішані елементи двох мов замість тих еквівалентів, що вже існують у рідній мові.

Висновки. Зважаючи на такі серйозні наслідки інтерферентних явищ, дослідження суржику має певне соціокультурне значення для збереження самобутності рідної мови, для виховання культури мовлення особистості в умовах близькоспорідненого білінгвізму, а також для удосконалення методики викладання української мови в середніх та вищих навчальних закладах України.

Література:

1. Ахунзянов Э.М. Двухязычие и лексико-семантическая интерференция. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978.
2. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972.
3. Блягоз З.У. Контактное русское и родное языков в условиях двухязычия. – Ростов-на-Дону, 1971.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К.: Наукова думка, 1979.
5. Верещагин Е.М. Психолингвистическая проблематика языковых контактов // Вопросы языкознания. – 1967. – № 6. – С. 122-133.
6. Гавранек Б. К проблеме смешения языков // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6: Языковые контакты. – С. 94-111.
7. Дешериев Ю.Д. Развитие младописьменных языков народов СССР. – М.: Учпедгиз, 1958.
8. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двухязычия. – К.: Вища школа, 1974.
9. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966.
10. Ильяшенко Т.П. Языковые контакты. – М.: Наука, 1970.
11. Манакін В.М. Конвергентне образование и проблема интерференции в условиях близкородственного двухязычия // Проблеми між предметних зв'язків в умовах білінгвізму. – Дрогобич, 1990. – С. 80-82.
12. Мартин А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366-564.
13. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1996.
14. Михайлов М.М. Двухязычие и взаимовлияние языков // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М.: Наука, 1972.
15. – С. 197-203.
16. Розенцвейг В.Ю. О языковых контактах // Вопросы языкознания. – 1963. – № 1. – С. 59-65.

17. Россети А. Смешанный язык и смешение языков // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6: Языковые контакты. – С. 112-118.
18. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974.
19. Серебренников Б.Я. О взаимодействии языков // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 7-25.
20. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1977.
21. Ткаченко Б.О. Питання міжмовних контактів і деякі тенденції їх висвітлення в зарубіжному мовознавстві // Мовознавство. – 1971. – № 4. – С. 1-15.
22. Хауген Э. Языковой контакт // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6: Языковые контакты. – С. 61-80.